

بازشناسی مفهوم «شهوت» در قرآن و حدیث

حسین ابوذری^۱

چکیده:

مفهوم‌شناسی موضوعات اخلاقی یکی از مهمترین مراحل دین‌پژوهی است و این مهم با دو مرحله اساسی واژه‌پژوهی و مفهوم‌پژوهی همراه است. در واژه‌پژوهی به بررسی واژه مورد نظر در کتاب‌های لغت به هدف دستیابی به معنای اصلی می‌پردازیم، ولی به طور قطع، مفهوم‌شناسی به بررسی لغوی منحصر نمی‌شود بلکه لازم است با حرکتی روشمند پس از تحلیل لغوی به بررسی متون دینی (قرآن و حدیث) پرداخته و با استخراج ویژگی‌ها و ابعاد تعریف و تحلیل مناسبات آن به مفهومی حقیقی از موضوع اخلاقی دست یافت. این مرحله همان مفهوم‌پژوهی است که به نظر می‌رسد جای آن در پژوهش‌های اخلاقی، خالی است.

نوشتار پیش رو می‌کوشد ضرورت توجه به این مراحل را با بررسی مفهوم «شهوت» در آموزه‌های اسلامی بیش از پیش آشکارتر سازد.

واژگان کلیدی: مفهوم‌شناسی شهوت، واژه‌شناسی، مفهوم‌پژوهی، موضوعات اخلاقی، قرآن و حدیث.

مقدمه

مفهوم‌شناسی موضوعات دینی از جمله پژوهش‌های دینی است که به نظر می‌رسد پایه و اساس نظریه‌های مبتنی بر دین را تشکیل می‌دهد. به طور معمول یکی از راه‌های دستیابی به مراد گوینده یا نویسنده یک متن در به کارگیری مفاهیم اخلاقی، فهمیدن معنای لفظی مفاهیم به کاررفته در آن متن می‌باشد. ولی به طور قطع، مفهوم‌شناسی، محدود و منحصر به بررسی لغوی نیست، بلکه محقق پس از تحلیل لغوی می‌بایست مرحله مهم‌تری را دنبال کند که از آن به مفهوم‌پژوهی تعبیر شده است. و آن اینکه با استخراج ویژگی‌ها و ابعاد تعریف و تحلیل مناسبات آن به مفهومی حقیقی از موضوع مورد نظر دست یابیم.

بنابراین نوشتار حاضر پس از مشخص نمودن مفهوم «شهوت» از منظر لغت‌شناسان، دیدگاه علمای اخلاق را به بررسی سپرده و سپس معانی دریافتی را به پیشگاه قرآن و روایات عرضه نموده است تا از این طریق مخاطب را به مفهوم حقیقی شهوت، رهنمون گردد. از این رو سخن را با واژه‌پژوهی (لغت‌شناسی) غفلت، پی می‌گیریم.

۱. واژه‌پژوهی شهوت

الف. تعریف لغوی

۱. طلبه پایه سوم مدرسه علمیه آیت‌الله العظمی بهجت (ره)، استان قم.

	ع ن و ان	مرحله
<p>۱. المصباح المنير في غريب الشرح الكبير للرافعي الشَّهْوَةُ: اشتِيَاقُ النَّفْسِ</p> <p>۲</p> <p>۳. فرهنگ ابجدی^۳؛ متن؛ الشَّهْوَةُ - مص، - ج شَهَوَات و شُهَى؛ خواسته‌ی دل،</p> <p>۳</p> <p>۴. شمس العلوم^۵؛ [شَهَى] الشیء شهوة، و هی معنی لا یكون من فعل العباد عند</p> <p>۴</p> <p>۵. المکنز العربی المعاصر^۶؛ النص؛ شَهْوَةُ: [شهو]. (س). مُشْتَهَى، رَغْبَةٌ، نَزْعَةٌ،</p> <p>۵. قاموس قرآن^۸؛ شهوة؛ دوست داشتن.</p> <p>میل کردن^۹</p> <p>۶ التحقیق فی کلمات القرآن الکریم^{۱۰}</p> <p>تمایل شدید نفس به چیزی است که با آن سازگار و مطابق میل و درخوا</p>	<p>شناسایی و جمع آوری تعریفها</p>	<p>تعریفهای لغت شناسان</p>
<p>و ی ژ گ ی ر و ا ن ی :</p> <p>۱. اشتیاق نفس</p> <p>۲. خواسته ی دل</p> <p>۳. تمایل شدید</p> <p>۳. رغبت به چیزی</p> <p>موضوع: فعل حسن یا قبیح</p> <p>علت : سازگار و مطابق میل و درخواست نفس</p> <p>ثمره: لذت بردن</p>	<p>استخراج ویژگیها</p>	

جمع بندی: در تعریف عالمان لغت، نکته‌های مهمی وجود دارد: رغبت به چیزی - دوست داشتن - میل به چیزی - هوی و هوس - خواسته دل

۲؛ ج ۱؛ ص ۳۲۶
۳؛ ص ۵۳۸

۵؛ ج ۶؛ ص ۳۵۷۱
۶؛ ص ۶۳

۸؛ ج ۴؛ ص ۸۸

۱۰؛ ج ۶؛ ص ۱۴۴

این نکته ها به بُعد خاصی مربوط می‌شوند. میل به چیزی اشتیاق و خواسته دل همه ویژگی روانی ما و غذای خوب و هر چیزی که نفس آن را دوست دارد علت آن و ثمره لذت‌بردن است و شهوات در حد خود خوب هستند و اگر از حد خود عبور کنند بد است و بندگان صالح از شهوات بد دوری می‌کنند بنابراین از دیدگاه لغت شناسان شهوت یعنی میل شدید.

ب. تعریف اصطلاحی

۱	ملا احمد نراقی: چون مخلوق است از برای تحصیل غذا وسایر آنچه قوام بدن به ان است لذتش از		
۲	امام خمینی ره : هوی به حسب لغت دوست داشتن و اشتها است و فرقی در متعلق نمی کند خواه چیز	تعریف‌ها:	
۳	امام خمینی ره : قوه شهوت از قوای شریفه است که حق تعالی به حیوان وانسان مرحمت فرموده اس	عالمان	
۴	ملا محمد مهدی نراقی : هم در میل به غذا وهم در میل جنسی به کار میرود برخی در مال اندوزی وه		

د	د	س	ت	د	ا	ش	ت	و	ی	ژ	گی	ویژگی
												اشتها
												قوای شریفه
												میل به چیزی
												علت
												میل نفسانی

جمع‌بندی: تعریف این گروه از شهوت، چند نکته دارد اینکه شهوت را دوست داشتن میل به چیزی و قوای شریفه تعریف کرده اند و علت آن هم چیزهایی خوب و بد ذکر شده است که مطابق نفس‌اش می باشد.

بررسی و مقایسه معنای لغوی و اصطلاحی

در این دو تعریف نکات مشترک زیاد و در جاهای کمی با هم تفاوت دارند در ویژگی روانی و ثمره تقریباً با هم مشترکند در موضوع است که عالمان به آن نپرداخته‌اند.

دیدگاه عالمان اخلاق	دیدگاه لغت شناسان	و	ی	ژ	گی
----- -----	اشتیاق خواسته دل تمایل شدید				

ویرگی روانی شهوت	رغبت به چیزی دوست داشتن ----- حرکت نفس ----- اشتها ----- محبت ----- قوای شریفه	رغبت به چیزی دوست داشتن ----- ----- ----- -----
م و ض و ع	ف ع ل ح س ن ی ا ق ب ی ح	-----
ث م ره	ل ذ ت ه ا	ل ذ ت ه ا
ع ل ت	سازگار و مطابق میل و درخواست نفس	-----

۲. مفهوم پژوهی دینی:

در این بخش به بررسی تعریف دین یعنی رجوع به قرآن و روایات اختصاص دارد که ممکن است با تعریف واژه مطابق یا نا مطابق باشد به خاطر این دلیل تعریف دین را بررسی کرده و با این عرضه میزان هماهنگی تعریف به دست آمده با متون دینی است و اگر ناهماهنگی بود ادامه فرایند وطی کردن مراحل بعدی. برای شناسایی مفهوم از لایه لای متون اولین گام تشکیل خانواده متون است

بخشی از متون به بیان موضوع شهوت پرداخته اند. پیامبر اکرم ص سه چیز را مایه ی شرمیداند زبان و شکم و شهوت^{۱۱} و در حدیثی دیگر از امام علی علیه السلام آمده است: بندگان سه گونه اند بنده زر خرید بنده شهوت و بنده طمع^{۱۲}

بخشی دیگری از متون به عامل شهوت و بازدارنده ان اشاره می کند امام صادق ع در این باره می فرماید: نگاه بعد از نگاه بذر شهوت در دل می کارد و این خود برای فتنه به گناه کشاندن صاحبش کافی است^{۱۳}. مرحوم نراقی بقوی ترین اسباب هیجان شهوت را چهار چیز می داند: ۱. تصور زنان ۲. نگاه کردن به زنان ۳. سخن گفتن با زنان ۴. خلوت نمودن با زنان^{۱۴}.

پرخوری نیز پس از ان چهار سبب از اسباب بسیار مهم در تحریک شهوت ار نظر روایات شریف و علمای اخلاق است^{۱۵}.

و اما از بازدارندگی های شهوت حضرت محمد ص می فرماید: یامعشر الشباب علیکم بالباه فان لم تستطیعوه فعلیکم بالصیام فانه و جاوه: ای گروه جوانان ازدواج کنید. اگر نمی توانید روزه بگیرید که روزه مهیار شهوت است^{۱۶}.

برخی از متون به انواع و اقسام شهوت پرداخته اند. ما در اینجا به علت مهم بودن این قسمت نظرای مفسران را درباره این ایه بیان می کنیم. زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَ الْبَنِينَ وَ الْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّةِ وَ الْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَ

^{۱۱} میزان الحکمه حرف شین ۱۹۶۱

^{۱۲} میزان الحکمه حرف العین ۱۱۷۹۴

^{۱۳} الفقیه ۴-۱۸-۴۹۷۰

^{۱۴} معراج السعاده ص ۳۱۸

^{۱۵} علم اخلاق اسلامی ج ۲ ص ۱۹

^{۱۶} کافی ج ۴ ص ۱۸۰ ح ۲

الأنعام وَ الْخُرْتُ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَبَآلِ عمران(۱۴)
ترجمه تفسیر المیزان^{۱۷}

[اموال و لذات این دنیا وسائل و مقدمه نیل به چیزی است که نزد خدا است و خود مستقلا هدف نیستند]^{۱۸}

من وحی القرآن^{۱۹}

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ التي تجتذب الإنسان و تثيره و تأخذ بحسّه و تتحرك في طبيعته، من هذه الأشياء التي تتصل بحياته في امتدادها و شغفها و لذتها و شعورها بالامتلاء، فهي قريبة إلى حاجاته الجسدية و الاجتماعية و الروحية و الغذائية، في أجواء الجاه الذاتي و العنفوان الإنساني مِنْ النَّسَاءِ التي تمثل حاجة الرجل إلى الشريك الآخر في إنتاج اللذة الجنسية المتفاعلة المندمجة، فذلك هو الذي يحقق له عمق الإحساس الروحي بالإضافة إلى الإحساس المادي في حركية الجنس الزوجي، باعتبار أن الجنس الذاتي - في العادة السرية مثلا - قد يحقق له الإحساس بالشهوة من خلال تفريغ الطاقة بطريقة ذاتية، و لكنه لا يحقق له الغيبوبة الجنسية في اللذة المضاعفة التي تلتقي فيها المشاعر الإنسانية المتفاعلة في اللفهف المشترك، بالإحساس الجسدي المادي المتحرك في موسيقى حركة اللذة في الجسد.^{۲۰}

الجديد في تفسير القرآن المجيد ج ۲ ص ۲۰

زُيِّنَ لِلنَّاسِ .. أي أظهر حسنا و جميلا للناس حُبُّ الشَّهَوَاتِ جمع شهوة، و هو مصدر معناه: الرغبة في الشيء و حبه. و لها معنى آخر و هو حركة النفس طلبا للملائم و اللاذ. و المراد بالشهوات:^{۲۱}

تفسير نور ج ۱ ص ۴۷۸

عشق و علاقه به زنان و فرزندان و اموال زیاد از طلا و نقره و اسبان ممتاز و چهارپایان و کشتزارها که همه از شهوات و خواسته‌های نفسانی است، در نظر مردم جلوه یافته است، (در حالی که) اینها بهره‌ای گذرا از زندگانی دنیاست و سرانجام نیکو تنها نزد خداوند است^{۲۲}

تفسیر علیین ص ۵۱

الشَّهَوَاتِ: المشتبهات: چیزهایی که انسان به آنها اشتها دارد.^{۲۳}

تفسیر قرآن مهر ج ۳ ص ۴۷

محبت امور دوست داشتنی از زنان و پسران و ثروت‌های فراوان از طلا و نقره و اسب‌های نشان‌دار و دام‌ها و زراعت، برای مردم آراسته شده است؛ اینها مایه بهره‌مندی زندگی پست (دنیا) است؛ و بازگشت نیکو، نزد خداست.^{۲۴}

تفسیر کوثر ج ۲ ص ۸۲

خداوند در وجود انسان غریزه‌ها و میل‌هایی قرار داده که بقای نوع انسانی و ادامه زندگی بشر به آنها وابسته است در این آیه به تعدادی از این میلها و شهوتها اشاره می‌کند که عبارتند از میل جنسی و رغبت به زنان و انس گرفتن با آنان، محبت به اولاد بخصوص فرزندان یلذکور، میل به زراندوزی و جمع آوری طلا و نقره و ثروت، محبت مرکبهای علامت‌دار، دوست داشتن دامها مانند شتر و گاو و گوسفند و بز، دوست داشتن زراعت.^{۲۵}

تا اینجا چند دسته از متون جمع آوری شدند. ججمع بندی نشان می‌دهد متون دینی بر چند چیز تاکید می‌کنند انواع واقسام شهوت عملی و بازدارنده شهوت موضوع شهوت که فعل قبیح است عمل قبیح فرد شهوت پرست. مجموع شواهد این فرضیه را ثابت می‌کند که از دیدگاه متون اسلامی فصل مقوم شهوت خوب از شهوت بد این است که شهنت نباید تو را از پروردگار جدا کند و بفرد تا غلبه بر شهوت نیاید نمی‌تواند آن را کنترل و در اختیار داشته باشد و تا خواسته نفس و خوب بودن ولذت بردن شخص از آن در کار نباشد شهوتی در کار نیست در تعریف شهوت گفتیم یکی از عنصر مهم خواسته نفس و شخص که غلبه بر شهوت دارد هر چند که نفس از آن شخص خردمند تمایل شدید به آن چیز را دارد اما او انجام نمی‌دهد و همین امر باعث می‌شود که در آخرت رستگار باشد. امام علی ع می‌فرماید: خردمند کسی است که بر هوس خویش چیره آید و آخرتش را به دنیایش نفروشد.^{۲۶}

۳. استخراج تعریف

برای دستیابی به تعریف دقیق و مشخص یافته‌های دو قسمت قبل را بررسی می‌کنیم. موضوع را به دست می‌آوریم که برای به دست آوردن موضوع و تعریف مشخص چند کار را باید انجام بدهیم اول یافته‌ها را کنار هم می‌گذاریم دوم اینکه مولفه‌های فرعی اصلی را کنار هم می‌گذاریم سوم نحوه ارتباط و در آخر هم تعریف را به دست می‌آوریم.

واژه شهوت در تعریف اهل لغت چند نکته موجود می‌باشد اشتیاق نفس - خواسته دل - رغبت به چیزی - تمایل شدید که از ویژگی روانی شهوت می‌باشد فعل حسن یا قبیح موضوع آن ولذت بردن کارکرد آن است. بنابراین از دیدگاه لغت شناسان شهوت یعنی تمایل شدید هنگام فعل حسن یا قبیح به دلیل مطابق میل و خواسته نفس در فرد به وجود می‌آید و موجب لذت بردن شخص از آن کار می‌شود.

در تعریف عالمان اخلاق چند نکته وجود دارد یکی ویژگی و حالت روانی که با تعبیرهایی چون دوست داشتن - اشتها - وعلت آن هم میل نفسانی دیگری موضوع شهوت که از گفتار عالمان اخلاق همان فعل حسن یا قبیح بر می‌تابد بنابراین از نظراین گروه شهوت صفتی است که هنگام فعل حسن یا قبیح به دلیل میل نفسانی با وست داشتن برای انسان به وجود می‌آورد.

همچنین در تعریف اسلامی چند محور وجود دارد اینکه اصل برانگیزاننده شهوت اموال و زنان و لذائذ این دنیا ادراک شده است و دیگری اینکه موضوع آن فعل حسن یا قبیح شرعی و عرفی دوست داشتن - میل - عشق و علاقه ذکر شده است. هر چند تعریف‌های سه گانه تفاوت‌هایی دارند اما در خیلی از جاها مشترک اند و می‌توان جمعشان کرد.

دیدگاه‌ها متون	دیدگاه عالمان اخلاق	دیدگاه لغت شناسان	ویژگی
----------------	---------------------	-------------------	-------

<p>-----</p> <p>-----</p> <p>-----</p> <p>رغبت به چیزی</p> <p>دوست داشتن</p> <p>حرکت نفس</p> <p>اشتها</p> <p>محبت</p>	<p>-----</p> <p>-----</p> <p>-----</p> <p>رغبت به چیزی</p> <p>دوست داشتن</p> <p>حرکت نفس</p> <p>اشتها</p> <p>محبت</p> <p>قوای شریفه</p>	<p>اشتهای قیاسی نفس</p> <p>خواسته دل</p> <p>تمایل شدید</p> <p>رغبت به چیزی</p> <p>دوست داشتن</p> <p>-----</p> <p>-----</p> <p>-----</p> <p>-----</p>	<p>ویژگی روانی</p>
<p>فعل حسن یا قبیح</p>	<p>-----</p>	<p>فعل حسن یا قبیح</p>	<p>م و ض و ع</p>
<p>لذت بردن</p>	<p>لذت بردن</p>	<p>لذت بردن</p>	<p>کارکرد</p>
<p>سازگار و مطابق میل و در خوات نفس</p>	<p>-----</p>	<p>سازگار و مطابق میل و درخواست نفس</p>	<p>منشأ و علت</p>

نتیجه گیری:

یکی از کارهای مهم در پژوهش‌های دینی مفهوم‌شناسی است. مفهوم‌شناسی علاوه بر فهم مفردات، فهم متون دینی نیز لازم است و یکی از راه‌های فهم متون دینی (قرآن و روایات)، فهمیدن واژه است از این رو مرحله‌ای دارد که ما ابتدا دیدگاه لغت‌شناسان را بررسی کردیم و آن را با دیدگاه عالمان اخلاق مقایسه و جمع‌بندی و در مرحله بعد همه این معانی را به قرآن و روایات عرضه نموده و پس از بررسی مجدد، به معنای جامع دست یافتیم.

نتیجه آنکه؛ فرد که بر شهوت خود غلبه ندارد هنگام مواجهه با فعل حسن یا قبیح که خوشایند نفس است دچار تمایل شدید و خواسته دل را درونش تجربه می‌کند این حالت وی را به انجام آن دو وا می‌دارد و از کار قبیح منع نمی‌کند اما فردی که بر شهوت خود غلبه دارد هنگام مواجهه با فعل حسن یا قبیح که خوشایند نفس است دچار تمایل شدید خواسته دل را درونش تجربه می‌کند این حالت وی را به انجام دادن آن دو وا می‌دارد اما شخص از کار قبیح خود را منع می‌کند.

منابع و مأخذ:

قرآن کریم

- (۱) طباطبایی، محمدحسین، موسوی، محمد باقر، متوفای ۱۴۲۱ ه. ق، ۱۳۷۴ ه. ش، ترجمه تفسیر المیزان، ایران- قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی .
- (۲) قرائتی، محسن، ۱۳۸۸ ه. ش، تفسیر نور، ایران- تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن
- (۳) جعفری، یعقوب، ۱۳۷۶ ه. ش، تفسیر کوثر، ایران- قم، موسسه انتشارات هجرت .
- (۴) فضل‌الله، محمد حسین، ۱۴۱۹ ه. ق، من وحی القرآن، لبنان- بیروت، دار الملائک .
- (۵) سبزواری، محمد، ۱۴۰۶ ه. ق، الجدید فی تفسیر القرآن المجید، لبنان- بیروت، دار التعارف للمطبوعات .
- (۶) سیدکریمی حسینی، عباس، ۱۳۸۲ ه. ش، تفسیر علیین، ایران- قم، اسوه .
- (۷) رضایی اصفهانی، محمدعلی، ۱۳۸۷ ه. ش، تفسیر قرآن مهر، ایران- قم، پژوهش‌های تفسیری علوم قرآن
- (۸) فیومی، احمد بن محمد، ۱۴۱۴ ه. ق، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، قم، موسسه دار الهجرة .
- (۹) بستانی، فواد افرام، ۱۳۷۵ ه. ش، فرهنگ ابجدی، تهران، اسلامی .
- (۱۰) حمیری، نشوان بن سعید، اریانی، مطهر بن علی/ عبدالله، یوسف محمد/ عمری، حسین بن عبدالله، ۱۴۲۰ ه. ق، شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلام، دمشق دار الفکر .
- (۱۱) اسماعیل صینی، محمود، ۱۴۱۴ ه. ق، المکنز العربی المعاصر، بیروت، مکتبه لبنان ناشرون .
- (۱۲) قرشی، علی اکبر، ۱۳۷۱ ه. ش، قاموس قرآن، تهران، دار الکتب الاسلامیه .
- (۱۳) نراقی ملا محمد مهدی، ۱۴۲۹ ه. ق، جامع السعادات، نینوا، اسماعیلیان .
- (۱۴) نراقی ملا احمد، ۱۳۷۷ ه. ش، معراج السعاده، قم، هجرت .
- (۱۵) خمینی روح الله، چهل حدیث، گلشن، مرکز نشر فرهنگی، رجا .